

FRANCE M. DOLINAR

Drinske mučenke

V četrtek, 11. decembra 1941, so srbski četniki po končanih bojih s hrvaškimi ustaši okrog 16. ure obkolili Marijin dom na Palah. Vas Pale, priljubljeno letovišče Sarajevčanov z zdraviliščem za pljučne bolnike, je od Sarajeva oddaljena 14 km in leži sredi smrekovih gozdov na nadmorski višini 900 m.¹ Prestrašene sestre Marija Krizina Bojanc, Antonija Fabjan in Bernardeta Banja so se zatele v sobo slovenskega duhovnika – begunca in pisatelja Franca Ksaverja Meška (1874–1964), ki je od 1. oktobra 1941 vodil župnijo Pale in stanoval v samostanu pri sestrah družbe Hčera Božje ljubezni. V očitni življenjski nevarnosti so sestre prosile duhovnika Meška za odvezo. S. Berchmana Leidenix je zaradi bolezni in starosti ostala v pritličju. Četniki so vse izgnali iz samostana, oropali stavbo in jo po odhodu sester zažgali. Predstojnica samostana, s. Julia Ivanišević je bila v času napada v trgovini. Ko je ugotovila, kaj se dogaja v samostanu, je pohitela domov in se je sestram pogumno pridružila na dvorišču samostana, pred tem pa omogočila spremljevalcu Franju Milišiću, da se je rešil. V ledenem mrazu bosanske zime (v noči iz srede na četrtek je padlo precej snega, temperatura pa se je spustila do 25 stopinj Celzija pod ničlo) se je začel križev pot petih redovnic, ki jim četniki niso dovolili niti tega, da bi se primerno oblekle za pot na njihovo Kalvarijo, ki se je 15. decembra ponoči končala z njihovo mučeniško smrtjo v 65 km oddaljenem Goraždu ob Drini.²

Sestre iz reda Hčera Božje ljubezni je leta 1868 na Dunaju ustanovila s. Frančiška (Franziska) Lechner (1833–1894).³ Na povabilo nadškofa dr. Josipa Stadlerja jih je leta 1882 v Sarajevo osebno

France M. Dolinar, Vi ste luč sveta. Sveti na Slovenskem, Družina, Ljubljana 2017, 133-145. Ponatis z avtorjevim dovoljenjem.

pripeljala njihova ustanoviteljica. Za redovnice se je posebej zavzel sarajevski kanonik Anton Jeglič.⁴ Sestra Frančiška je v Sarajevu kupila zemljišče in ustanovila Zavod sv. Josipa, v sklopu katerega je delovala osnovna šola (1882), otroški vrtec, ženska meščanska šola, žensko učilišče, tečaj vzgojiteljic otroškega vrtca, trgovski tečaj in ženska strokovna šola. Jeglič je bil od samega začetka njihov duhovni voditelj in redni spovednik. Bil je ravnatelj Zavoda sv. Josipa, profesor verouka in po potrebi tudi drugih predmetov na njihovih šolah. Spremljal je s. Frančiško Lechner pri ustanovitvi samostanov v Tuzli (Zavod sv. krunice 1883) in Breškah pri Tuzli (Josipovac 1885). Leta 1893 so sestre ustanovile nemški otroški vrtec in osnovno šolo ter višjo dekliško šolo v Sarajevu (Zavod sv. Avgušтина), leta 1907 samostan na Ilidži, 1911 Marijin dom na Palah z osnovno šolo za otroke vseh treh veroizpovedi in okrevališčem za bolne in slabotne sestre, ki se ga je zaradi dobrih del do ubogih, ki so ne glede na veroizpoved trkali na njihova vrata, prijelo ime »Gostišče ubogih«. Leta 1939 so odprle Zavod sv. Trojice v Novem Sarajevu (deška osnovna šola in strokovna šola) in 1940 samostan Nazaret v Zavidovićih (ženska strokovna šola). Med redovnicami v Sarajevu so delovale tudi Jegličeve nečakinje, s. Lovrencija Jeglič⁵ ter tri hčere škofove sestre Jožefe, poročene Prešeren, s. Vjekoslava (krstno ime Ivana), s. Stanislava (krstno ime Marija) in s. Simoneta (krstno ime Katarina).⁶ Svojo tesno povezanost z redovno skupnostjo Hčera Božje ljubezni je Jeglič pokazal tudi s tem, da se je dal 12. septembra 1897 v kapeli zavoda posvetiti za sarajevskega pomožnega škofa, leta 1911 pa je kot ljubljanski škof posvetil njihovo novo cerkev Svetega rožnega venca v Sarajevu.⁷ Jeglič je sestre podpiral tudi kot ljubljanski škof, z njegovim priporočilom so po župnijah ljubljanske škofije nabirale darove za svoje vzgojno-izobraževalne ustanove. Ob njihovem zgledu in besedi se je veliko slovenskih deklet odločilo vstopiti v njihove samostane v Bosni.

V Marijinem domu na Palah je leta 1941 živelo pet redovnic, ki so vodile osnovno šolo za otroke vseh treh veroizpovedi (katoliške, pravoslavne in muslimanske), okrevališče za ostarele in bolne sestre ter letovišče za sarajevske duhovnike.⁸

Predstojnica samostana, **s. Marija Jula Ivanišević**, s krstnim imenom Kata, je bila rojena 25. novembra 1893 v vasi Godinjak pri Novi Gradiški, župnija Staro Petrovo Selo v Slavoniji. V družbo Hčera Božje ljubezni je vstopila po mamini smrti leta 1914 v Sarajevu. Začasne zaobljube je naredila 16. avgusta 1916 na Dunaju, večne pa 29. julija 1923 v Sarajevu. Delovala je v samostanih v Zagrebu, v Breškah, Betaniji in končno kot predstojnica Marijinega doma na Palah. Slovela je kot vedra in vedno nasmejana redovnica ter izjemno pozorna, modra in pravična do svojih sosester. V samostanski biografiji je o njej zapisano, da je to, kar je manjkalo njeni telesni trdnosti in moči, nadomeščala s skrbnostjo, umirjenostjo in potrpežljivostjo ter z velikim zaupanjem v Boga. Po njenem zgledu so v družbo Hčera Božje ljubezni stopile še njena mlajša sestra Mara, tri nečakinje in ena pranečakinja.⁹

S. Marija Berchmana Johanna Leidenix, s krstnim imenom Karolina Anna, se je rodila 28. novembra 1865 v Enzersdorfu na Nižjem Avstrijskem. Skupaj z mlajšo sestro Matildo sta bili po smrti očeta sprejeti v internat Družbe Hčera Božje ljubezni, kjer sta obe začutili klic za redovno življenje. Karolina Ana je vstopila v družbo leta 1881 na Dunaju in prejela redovno ime s. Marija Berchmana. Leta 1888 ji je sledila tudi sestra Matilda, ki je kot redovnica dobila ime s. Marija Bernarda. Leta 1883 je bila s. Berchmana poslana v Bosno, kjer je delovala kot učiteljica v izobraževalnih ustanovah družbe. Službovala je v Sarajevu, Višegradu in Breškah, kjer je bila od 1920 do 1923 predstojnica samostana. Od 1931 do 1936 je bila voditeljica novink, leta 1939 so jo premestili na Pale. Slovela je kot stroga, natančna, vendar ljubezniva redovnica, ki je pri sosestrah vzbujala pozornost s svojo globoko vero in pobožnostjo ter kot svetel vzor molitve. Bila je velikodušna in plemenita.¹⁰

S. Marija Bernardeta Banja, rojena madžarskim staršem 17. junija 1912 v Velikem Grdževcu pri Bjelovarju s krstnim imenom Terezija. Globoko verni starši so jo vzgojili v marljivo in delavno dekle. Za redovno življenje se je odločila v sedemnajstem letu starosti in 29. junija 1929 vstopila v Družbo Hčera Božje ljubezni v Koprivnici. Začasne zaobljube je napravila 15. avgusta 1932 in

večne 28. avgusta 1938, oboje v Sarajevu. Dva meseca po začasnih obljubah je odšla na Pale in sprejela delo v kuhinji. Sosestre so jo opisale kot tiho, urejeno in vedno nasmevano sestro. Odlikovala se je po resnosti, delavnosti in požrtvovalnosti.¹¹

»Rada bi umrla kot mučenka.«

Marija Krizina Bojanc (1885–1941)

Jožefa Bojanc¹² se je rodila 14. maja 1885 v vasi Zbure kot druga hči očetu Mihaelu, doma iz Dolenjega vrha v župniji sv. Peter, in materi Mariji, roj. Bizjak,¹³ in bila naslednji dan v župnijski cerkvi sv. Marjete v Šmarjeti na Dolenjskem krščena na ime Jožefa. Zakoncema se je rodilo pet hčera¹⁴ in sin, ki je umrl, ko je dopolnil pet let.¹⁵ Hči Alojzija se je rodila 3. aprila 1891, že po očetovem odhodu v Ameriko, od koder se ni več vrnil. Doma so imeli gostilno, ki pa jo je mati po očetovem odhodu zaprla in se posvetila delu na kmetiji ter vzgoji svojih otrok. Bila je zelo pobožna in je hodila vsak dan v 4 km oddaljeno župnijsko cerkev k maši, s hčerami pa vsako nedeljo dopoldne k maši in popoldne h krščanskemu nauku. Zaradi težkih družinskih razmer je Jožefa ostala do 36. leta na domu, da je pomagala materi in sestram pri delu.

Ko so redovnice Hčere Božje ljubezni pobirale miloščino za svoje samostane v Sarajevu tudi v župniji Šmarjeta, sta sestri Jožefa in Angela začutili Božji klic. Starejša Jožefa je v družbo vstopila kot pripravnica (postulantinja) 28. decembra 1921 v zavodu sv. Avgušтина v Sarajevu, tri leta pozneje ji je sledila še sestra Angela. Noviciat je Jožefa začela 27. junija 1922 in dobila ime s. Marija Krizina, Angela pa tri leta za tem s. Marija Alfonza (1886–1981). Začasne zaobljube je s. Krizina opravila 28. julija 1923. V oporoki, ki jo ob tej priliki napravijo sestre, je s. Krizina zapisala, da zapušča svoje premoženje siromašnim dekletom, ki se žele posvetiti Jezusu v Jugoslovanski provinci Kongregacije Hčera Božje ljubezni.¹⁶ Večne zaobljube je opravila 5. avgusta 1926. Prvi dve leti je delala v samostanu Betanija pri Sarajevu, nato na Palah, v Breškah pri Tuzli, skratka v redovnih

skupnostih, ki so njihove šole in internate oskrbovale s kmečkimi pridelki. Sestre se spominjajo, da je bila po značaju plaha, ponižna in tiha, pri delu pa nadvse vestna, zanesljiva in pripravljena pomagati. Imela je izreden dar opažanja, znala je drugemu priskočiti na pomoč, ga razumeti in pomiriti. Odlikovale so jo preprostost, skromnost, nevsiljivost ter odprte oči in srce za bližnjega. Bila je žena molitve, potrpežljiva in vdana v Božjo voljo. Iz molitve je črpala ljubezen in moč za svoje vsakdanje darovanje bližnjemu. To so opazile tudi njene sestre. S. Beata Tomić je posebej izpostavila, da je bila s. Krizina polna Boga. Iz njenega celotnega vedenja je bilo zaznati, da nenehno razmišljala o Bogu. To je prežemalo njeno celotno vsakdanje delo. V tej zatopljenosti v Boga ji ni bila nobena stvar pretežka.¹⁷

V jeseni 1930 je bila premeščena v Tuzlo, kjer je vodila samostansko pralnico. Leta 1932 je odšla v Josipovac pri Tuzli, kjer je zopet delala na polju. Zaradi svoje diskretnosti in zanesljivosti jo je predstojnica samostana, s. Gumberta Smodin, leta 1937 izbrala za hišno svetovalko. Ker je znala nemško, je sestram prevajala pisma iz nemščine.

Na lastno željo je bila s. Krizina 16. aprila 1939 premeščena na Pale. Opravljala je preprosta dela, skrbela za živino in delala na polju, prala, šivala in likala perilo. Ker je bila plahega značaja, je bila zelo blaga tako do ljudi kot do domačih živali. Septembra 1939 so jo v Sarajevu operirali zaradi hernije, nato pa se je vrnila na Pale. Vse sestre so občudovalle njeno skromnost, ponižnost in marljivost. Bila je preprosta in delovna redovnica. Delala je od jutra do mraka in to na vrtu, v hlevu in v hiši. Pri svojem delu je vedno prevzemala težja opravila in lažja prepuščala mlajšim sestram.¹⁸ Trdo otroštvo brez očeta in njena vpetost pri delu za preživetje družine je izoblikovalo v njej toplo, skrbno, požrtvovalno in nadvse blago osebo. Nikogar ni obremenjevala s svojimi težavami ali nerazumevanjem. Tiho je pri sebi molila za blagoslov pri delu. Skratka, bila je vsa Božja in kot taka dozorela, da jo je Bog vzel k sebi (s. Blanka Kralj).¹⁹

Ljubila je svojo redovno skupnost in Cerkev, molila za nove duhovne poklice. Spodbujala je vse k molitvi, posebno k pobožnosti k Devici Mariji, h kateri je spodbujala tudi druge sestre. V tem

času je posebej priporočala molitev rožnega venca »Marijinih solza«. ²⁰ O Mariji je govorila kot o naši dobri Materi in naši zanesljivi priprošnjici. S. Vinka Udovičić je postala pozorna na to, da je v pogovoru večkrat izrazila željo, da bi rada umrla mučeniške smrti. ²¹

Posebno skrb je s. Krizina posvečala revežem, za katere je imela vedno odprto srce. Svoje najdragocenejše ure pa je prebila pred Najsvetejšim. Kaj ji je pomenil Kristus v najsvetejšem zakramentu, je zaupala s. Ligoriji Murn. Ko sta nekoč delali v gozdu, je sestra Ligorija opazila, da joče. Na njeno vprašanje, če joka zaradi pretežkega dela, je s. Krizina odgovorila, da ji ni težko delati, hudo pa ji je, ker v Josipovcu ne more biti vsak dan pri maši in prejeti sv. obhajila. ²²

S. Krizina je vse privlačila s svojo dobroto, tenkočutnostjo in preprostostjo. Njej si se lahko zaupal brez strahu, da bo to komu povedala. Ob vsakem srečanju z njo sem se prepričala, da je to sveta sestra, je zatrdila s. Valerija Trgovčević, ²³ s. Liljana Abinac pa, da je bila zelo tiha, zbrana in pobožna ter marljiva kot čebela. ²⁴

Tri dni pred napadom četnikov na samostan je bila s. Krizina v Sarajevu na obisku pri svoji rodni sestri Angeli z redovnim imenom s. Alfonza. Ob vesteh o bojih na Palah jo je sestra Alfonza skušala prepričati, naj se s Pal umaknejo v Sarajevo, da jih ne bodo ubili. S. Krizina ji je prostodušno odgovorila: Nas ne bo nihče ubil, ker nismo nikomur nič žalega storile. ²⁵

»Če ti kdo naredi kaj hudega, mu vrni z dobrim.«

Marija Antonija Fabjan (1907–1941)

Jožefa Fabjan ²⁶ se je rodila 23. januarja 1907 v vasi Malo Lipje v župniji Hinje ²⁷ iz drugega zakona polovičnega kmeta (polzemljak) Janeza Fabjana (1856–1911) in matere Jožefe, roj. Kralj (1873–1918). ²⁸ Naslednji dan je bila krščena v župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja v Hinjah. V prvem zakonu z Ano Škufca (1859–1896) se je njenemu očetu rodilo šest otrok, vendar so trije kmalu po rojstvu umrli. ²⁹ Ko je dan po porodu hčere Rozalije mati Ana Škufca umrla, je možu zapustila tri nepreskrbljene otroke. ³⁰ Oče Janez Fabjan se je nato 4.

novembra 1896 poročil z Jožefo Kralj (1873–1918), ki mu je rodila pet otrok.³¹ Družina je bila globoko verna in kot je pozneje zapisala Jožefina sestra Amalija, por. Pružan, mama ni skrbela zgolj za njihove gmotne potrebe, ampak tudi za njihovo duhovno vzgojo. V družini so vsak dan molili rožni venec in v nedeljo redno hodili k maši v 5 km oddaljeno župnijsko cerkev v Hinjah. Ko je bilo Jožefi štiri leta, ji je umrl oče (22. 4. 1911) in zapustil takrat osemintridesetletni noseči ženi Jožefi pet nepreskrbljenih otrok iz drugega zakona.³² Angela se je rodila dobre tri mesece po očetovi smrti. Jožefa je veljala za mirno, bistro, nadarjeno in zelo pobožno deklico.

Še bolj boleče kot očetovo so otroci občutili mamino smrt 10. septembra 1918. Skrb za otroke so prevzeli sorodniki. Enajst in pol letno Jožefo je vzela k sebi mamina sestra Marija, por. Poznik, ki je bila tako kot Jožefina mama zelo pobožna. Zaradi teh preizkušenj in trdega dela na kmetiji je Jožefa, čeprav je bila zelo nadarjena in marljiva, mogla obiskovati samo štiri razrede osnovne šole. Ko je v sebi začutila redovniški poklic, jo je njena krušna mati v njem podprla. Pozneje ji je iz Sarajeva pisala, da je v samostanu zelo srečna.

Po posredovanju sorodnice s. Margarete Jarc (1906 Dolnji Ajdovec–1986 Zagreb) iz reda Hčera Božje ljubezni se je Jožefa odločila vstopiti v ta red. V Sarajevo je prišla 9. aprila 1929 in se pridružila 49 Slovenkam, kolikor jih je bilo tega leta v Družbi Hčera Božje ljubezni. Kot pripravnica (postulantka) se je odlikovala v pobožnosti, ubogljivosti in vestnosti pri delu. Noviciat je začela na svoj god, 19. marca 1930, in prejela redovno ime s. Marija Antonija. Sprva je bila v službi v samostanu Betanija pri Sarajevu, ki je skrbel za ekonomijo redovne družbe. V drugem letu noviciata in v času priprave na redovne zaobljube je bila njena vzgojiteljica s. Berchmana, modra in izkušena redovnica, s katero sta pozneje dosegli palmo mučeništva. Med odlikami, zapisanimi v osebem dosjeju pred redovnimi zaobljubami, je s. Berchmana zapisala, da je s. Antonija »vneta za redovno življenje, vztrajna, pobožna in dosledna v izpolnjevanju tega, kar bo obljubila«. ³³ Začasne zaobljube je naredila 19. marca 1932. Delala je na vrtu, v pralnici in na zemljiških posestih v skupnostih, ki so skrbele za vzdrževanje

vzgojno-izobraževalnih ustanov družbe. Zaradi težav s srcem so jo za nekaj časa premestili na Pale, nato pa v Antunovac na Ilidži. V Betanijo se je vrnila 14. januarja 1934. Po operaciji grla so jo 16. septembra 1936 premestili na Pale nad Sarajevom. Večne zaobljube je opravila 28. avgusta 1937 v Sarajevu. Lastnoročno napisano besedilo zaobljube dosmrtnega uboštva, čistosti in pokorščine je zaključila z besedami »Prizadevala si bom, da bom zaobljube izvrševala z vsemi svojimi močmi, s pomočjo milosti Gospoda Boga«. ³⁴

O njenih človeških in krščanskih vrlinah so ohranjena številna pričevanja njenih sester. Sestra Ljudevita Torbašinović se spominja, da je s. Antonija zelo resno vzela svoj poklic že v začetku redovnega življenja. ³⁵ Podobno pričuje s. Vinka Udovičić, ki je imela priložnost živeti z njo in ji biti blizu: »V začetku se ji nisem mogla približati, ker se mi je zdela preveč resna. Vendar pa sva se ob tem, da sva živeli in delali skupaj, tesno zbližali. Prepričala sem se, da je bila odlična redovnica. Naše delo na pripekajočem poletnem soncu je bilo zelo težko, delale pa smo vse iz ljubezni do Boga«. Spoznala jo je kot pobožno, vestno in zelo delavno redovnico, ki je tudi njo spodbujala k doslednemu redovnemu življenju. Zlasti ji je bila vzor v tem, da ni nikoli kaj rekla proti predstojnici ali kateri izmed sester. ³⁶

Sestro Antonijo so vsi poznali kot tiho, umirjeno in modro ženo. Govorila je le, če je bilo koristno in nujno za drugega ali pa o vprašanih duhovnega življenja. Na sestro Valerijo Trgovčević je naredila močan vtis z umirjenostjo, ki je bila sad vztrajnega prizadevanja za samovzgojo: »Njena preudarnost je bila odsev njenega mirnega značaja. Bila je polna Svetega Duha«. O njeni duhovni podobi pa je zapisala: »Kot sestra je bila vzorna; s svojim svetlim zgledom in vzornim življenjem je vse do mučeniške smrti druge pritegovala k posnemanju«. ³⁷

Sestra Ligorija Murn se spominja njenega življenjskega načela, ki ga je prevzela od tete, ki jo je vzgajala. O njej je med drugim zapisala: Ko je bila s. Antonija z menoj na Betaniji, mi je pripovedovala, da ji je teta vedno govorila: »Če ti kdo naredi kaj hudega, mu vrni z dobrim!« Po teh evangelijskih besedah se je vse življenje ravnala tudi sama. ³⁸

V knjigi Nekrolog sester je o njej zapisano, da se je odlikovala v pokorščini in ponižnosti, kar je odsevalo v razmerju do Boga in ljudi. Skrb za vrt, delo v pralnici in opravljanje drugih hišnih del ji je pomagalo, da je odkrila vrednost in lepoto majhnih reči, zato tudi ni iskala tega, kar je na zunaj pomembno.

Nadvse je ljubila Boga ter mu v ljubezni izročala svoje vsakdanje delo, ki ga je prepletala z molitvijo. S. Anita Vlahović se spominja, da je pogosto odhajala v kapelo ter tam tiho in zbrano molila. Njena ljubezen do Boga se je dopolnjevala v ljubezni do bližnjega. O tem je v Nekrologih sester zapisano: »Nikoli je ni bilo potrebno prositi za kako uslugo, saj je že sama videla naše potrebe in bila pripravljena pomagati«. ³⁹

V Marijinem domu je skrbela za bolnike, sprejemala reveže in otroke. Opravljala je vsa dela v kuhinji, pralnici, na vrtu in v kapelici. Bila je zelo uslužna in je preprosto prepoznavala potrebe drugih. O vsakem je vedela povedati le dobro. Odlikovala se je s poslušnostjo in bila otroško ponižna. ⁴⁰

Križev pot sester na Kalvarijo mučeništva

Stanje na Palah, na meji med »Nezavisno državo Hrvaško« in Srbijo je 16. oktobra 1941 opisala s. Julia Ivanišević v pismu svoji rodni sestri Juli Horvatović: Časi so težki in zlo vsak dan narašča. Tukaj smo kot na fronti. Okrog nas neprestano poka, podnevi in ponoči. Doživljamo najrazličnejše strahove. Veliko hudega se dogaja, težave so na vsakem koraku. Okrog nas požigajo in rušijo, kradejo in ropajo; ljudje postajajo čedalje bolj divji, hujši od zveri. Mi smo, hvala Bogu, živi in zdravi, nas pet sester in sluga, ter duhovnik, ki je bil izgnan iz Slovenije. Čakamo, kaj nam bo Bog še poslal. Nevarnosti so velike, me pa ne moremo nikamor. Naj nam Bog nakloni srečno in lepo smrt, drugega ne potrebujemo.

Našo železnico stalno kvarijo lopovi, da sedaj niti do Sarajeva ne moremo. Prosite dragega Boga, da nakloni svetu mir.

Kako je pri vas? Verjetno boljše kot tu, ker pri vas ni toliko različnih ver in narodnosti. Kako je tu, si ne morete predstavljati. Če ostanemo žive in se nekoč snidemo, ti bom to povedala, toda bil bi božji čudež, če pridemo iz tega zla žive. Moli zame, da bi vztrajala in srečno preživela, kajti vsi smo slabotni in se bojimo trpljenja in nesreče.

Pošiljam ti dve svoji fotografiji. Slikala sem se za izkaznico in imam več izvodov, imejte jih tudi vi, da se spomnite moje duše, če bi me sovražniki ubili.

... V Božjih rokah smo: On najbolje ve, kaj je za nas dobro. Če je za rešitev naše duše bolje, da živimo, nas bo Bog rešil iz rok sovražnikov, če pa ne, nas bo vzel k sebi.⁴¹

Na dan napada na samostan, 11. decembra 1941 zjutraj, je s. Julia s. Franciski Dušiš v Zagreb v božični čestitki zapisala: »Naj ljubi Novorojeni Odrešenik prinese blaženi mir na to nemirno zemljo ... Oh ta krvava Bosna, nikoli ni v njej miru. Pomagajte nam moliti in se žrtvovati, da to zlo končno izgine in se preselimo v boljše življenje, da ne bomo več gledale zla okrog nas. Z Bogom in molite za nas, kajti dnevi so hudi.«⁴² Zaradi »hudih dni«, ki so jih doživljaje redovnice na Palah, je s. Marija Bernardeta Banja v začetku decembra zaprosila predstojnico, naj ji dovoli oditi v Sarajevo, vendar so vojni dogodki njen odhod prehiteli.

Četniški napad na Pale in naporno pot v mučeništvo slabo oblečenih sester, s. Berchmano so odvedli kar v copatah, je prvi opisal duhovnik in pisatelj Franc Ksaver Meško leta 1959 v svojih spominih in sicer v poglavju z naslovom »V četniškem ujetništvu«.⁴³ Svojo pot iz Sjetline nad Sarajevom na tretjo adventno nedeljo, 14. decembra 1941, do srbskih Užic v spremstvu slovenskega četnika Milka Ozvatiča, bivšega učitelja iz Maribora, je sicer opisal že leta 1944 v zborniku Dom in svet,⁴⁴ vendar niti z besedico ne omenja, kako se je znašel v Sjetlini in ne sester, s katerimi so ga četniki odpeljali s Pal in od katerih se je tega dne poslovil v Pračah. Presenetljiv je Meškov zapis v Koledarju Mohorjeve družbe za leto 1953 z naslovom »Pot iz četniškega ujetništva«, kjer je zapisal: »Tretjo adventno nedeljo, 14. decembra, sem odpotoval iz Sjetline,

izpuščen iz četniškega ujetništva ... Tja so nas, štiri rodovine,⁴⁵ mene in mlado Hrvatico s Pal, katere mož je bil Slovenec, a tedaj v ujetništvu v Nemčiji, privedli četniki. Zajeli so nas po večdnevni bojih med Hrvati in četniki na Palah, drugi železniški postaji nad Sarajevom. Leseni samostan pa so nam požgali.«⁴⁶

Več podrobnosti o »križevem potu sester« iz Pal čez Romanijo do 65 km oddaljenega Goražda ob Drini je Meško kronološko opisal v že omenjenih spominih za izdajo njegovih Izbranih del pri Mohorjevi družbi, ki jih s poznejšimi pričevanji dopolnjuje Ante Bakovič.⁴⁷ Po Meškovi pripovedi je v noči s srede na četrtek zapadlo precej snega. Sestra Antonija Fabjan se je napotila v četrtek, 11. decembra 1941 zjutraj, v »Državno otroško okrevališče«. Na poti sta jo ustavila dva četnika in jo vprašala, če so v vasi ustaši. Sestra se ju je tako prestrašila, da se je brez besede pognala v beg. Eden od četnikov je za njo ustrelil s pištolo, vendar je ni zadel. Od strahu in upehanosti se je sestra pri vhodu v samostan zgrudila. V spodnji hiši, ki je sicer pripadala samostanu, v njej je takrat stanoval slovenski delavec Pratnekar iz Kotelj s svojo družino, se je nekaj dni pred tem naselilo osem ustašev, da bi branili samostansko imovino. Ob napadu četnikov 11. decembra na to postojanko, so se okrog 16. ure ustaši umaknili. Četniki so nato obkolili tudi samostan in zajete prebivalce samostana ter delavca Pratnekarja z družino odgnali do bližnje gostilne družine Vojnović, ki je neuspešno posredovala za sestre. Ker je nočno ustaško topovsko obstreljevanje Pal postalo prenevarno, je četniški vodja ukazal premik na drugo lokacijo. Začelo se je naporno nočno tavanje čez gozd, travnike, zaledenele potoke in močvirja ter iskanje četniškega poveljnika, ki naj bi ujetnike zaslišal. Ob počitku v neki hiši na samem so krog dveh zjutraj privedli še skupino katoliških deklet in žena in nato nadaljevali pot čez hrib Rakovec proti kraju Careve vode. Skoraj slepo in povsem izčrpano šestinsedemdesetletno s. Berchmano so po kratkem premisleku skupaj s sestro Bernardeto pustili v hiši, da si malo odpočije. V Careve vode so ju pripeljali naslednji dan dopoldne (petek, 12. decembra). Vmes so sestre nekajkrat zaslišali. Za izčrpane in premražene ženske hrane ni bilo. V najboljšem pri-

meru kozarec mleka ali kave. Krepile so se s tiho molitvijo, vdanim prenašanjem trpljenja in opogumljanjem sotrpinov na poti. Ko so pri nekem postanku Meško odvezli zimski plašč, mu je sestra Krizina takoj odstopila svojo veliko ruto, da ga ne bi zeblo. Če so z Meškom, ki je neprestano ponavljal, da je slovenski duhovnik, izgnanec iz domovine ter da je šele pred kratkim prišel v Bosno in v spor med Hrvati in Srbi ni vpleten, ravnali razmeroma spoštljivo, so bile katoliške redovnice kot pripadnice »Pavlovičeve vere« z nekaj izjemami izpostavljene sramotenju in grožnjam. Popoldne ob štirih so nadaljevali pot proti Sjetlini. Sestro Berchmano so naložili na sani, vendar je z njih padla in se hudo poškodovala po glavi.

Po več kot štirih urah hoje so se pozno ponoči ustavili v samotni muslimanski vasi, kjer so v zapuščeni hiši prespali. Ker so ponoči sani izginile, s. Berchmana pa peš ni bila sposobna nadaljevati poti, so jo pustili v hiši, kjer so prenočili. V Sjetlino so jo pripeljali že po odhodu njenih sester. Meško je v svojih spominih pomenljivo pripomnil: »Sicer zaradi te rane [sestra Berchmana] ni dolgo trpela ...«. ⁴⁸ Ostali so zjutraj (petek, 13. december) nadaljevali pot proti glavnemu četniškemu stanu v Sjetlini, kamor so prišli po petih urah hoje. Tu sta jih zaslišala polkovnik Cvetković, ki je pred vojno služboval na Ptujju, in vojvodov pomočnik in pribočnik Djuro Plečaš. Do sester sta bila zelo neprijazna, dodatno pa jih je skrbelo, ker so prednico oddaljili od ostalih sester. V Sjetlini se je Meško seznanil s slovenskim četnikom Milkom Ozvatičem, ki mu je izposloval dovolilnico za pot v Beograd in ga na tej poti tudi spremljal. Pri branju Meškovega poročila vzbuja nelagodje ugotovitev, da si je Meško ves čas prizadeval le za svojo lastno rešitev, niti enkrat pa ne omenja, da bi se skušal zavzeti za sestre, katerih gostoljubje je užival na Palah in katere so kot ujetnice odpeljali skupaj z njim.

Drugo jutro, na tretjo adventno nedeljo 14. decembra zjutraj, so odšli proti Prači, kjer se je Meško okrog poldneva od sester poslovil. Svojo pripoved je Meško končal z besedami: »Tu [v Prači] smo se od sester poslovili. Peljali so jih v Goražde, kjer so imeli četniki bolnišnico; tam bi naj bolnikom stregle. Izučene za to seveda niso bile, niso bile usmiljenke, na Palah so delale le na polju in od

tega živele. Zlasti obe Slovenki sta bili kakor mravlji, od jutra do večera, tudi ob najslabšem vremenu, vsi premočeni sta bili večkrat v jesenskem dežju. Zdaj so vse izgubile. Kmalu potem menda tudi življenje. Njih trupla so, kakor pravijo sporočila, odplavala po Drini, po tisti čudovito lepi Drini, po kateri je plavalo, kakor so nam pravili, veliko srbskih trupel, moških in žensk, starih, mladih in otrok ... Kakor morajo v življenju tolikokrat nedolžni trpeti za grehe drugih«. ⁴⁹ V Goraždu seveda bolnice ni bilo. Očitni laži so, zdi se, nasedli tako duhovnik in pisatelj Meško kot redovnice.

Sestre je čakalo še 46 km poti do Goražda. Ta del njihovega križevega pota ni podrobneje dokumentiran. Ohranjenih je le nekaj poznejših pričevanj. Več pričevanj očividcev se je ohranilo o dogodkih v Goraždu. Ve se, da so prenočile v privatni hiši v zaselku Brdo Bare in da so četniki štiri sestre v Goražde pripeljali v ponedeljek, 15. decembra okrog 16. ure popoldne. Namestili so jih v drugo nadstropje tamkajšnje vojašnice. Sprva so jih prepričevali, naj se odpovedo redovništvu. Sčasoma so postajali vedno bolj nasilni in njihove grožnje vedno bolj nazorne. Pozno ponoči so podivjani in pijani četniki vdrli v njihovo sobo in jih hoteli onečastiti. V obrambi svojega človeškega dostojanstva in obljube čistosti so se sestre iztrgale iz rok napadalcev in s krikom »Jezus, reši nas!« druga za drugo skočile skozi okno. Razbesneli četniki so nato hudo ranjene sestre na cesti pred kasarno pokončali z noži in jih odvedli do brega bližnje Drine. Po izjavi takrat desetletnega Anta Bakovića, njegova družina je stanovala nasproti kasarne in je pretresena poslušala krike sester, ki so se branile pred napadalci, je vaški grobar po naročilu četnikov čez dva dni zmrznjena trupla sester vpricho desetletnega Anta Bakovića odrinil v deročo Drino. Vsa prizadevanja njegove matere Jelene Baković, da bi sestre pokopali na njihovem pokopališču, so bila zaman. ⁵⁰

Onemoglo sestro Berchmano, ki ni mogla nadaljevati poti z ostalimi jetnicami, so v Sjetlini nastanili v hiši vdovca Ilije Gela. Zanj sta skrbeli njegovi odrasli hčeri. 23. decembra naj bi jo dva četnika odpeljala v Goražde, vendar sta se že čez eno uro vrnila v Sjetlino. Pri enem od njiju je hči Ilije Gela opazila rožni venec

s. Berchmane, obešen okrog vratu. Po pričevanju Vesne Petrić so s. Berchmano ubili pod pračanskim mostom. Čez nekaj dni so ji prinesli črno obleko umorjene sestre in zahtevali, da iz nje sešije četniško zastavo. Meško je sicer zapisal, da naj bi truplo umorjene redovnice čez nekaj dni našli Nemci,⁵¹ vendar sestre kljub prizadevanjem njenega groba niso odkrile.⁵²

Predstojnica sester Hčera Božje ljubezni v Sarajevu je o mučeniški smrti sester s Pal obvestila generalno predstojništvo sester na Dunaju, ta pa vse svoje redovne hiše po Evropi ter Severni in Južni Ameriki. Najbolj pa je njihova smrt odmevala v Sarajevu in njegovi okolici. Sestre v Sarajevu so dale natisniti spominsko podobico z napisom: »Živele so tiho in skromno, delale so za Boga in za reveže ter delale dobro vsem, brez razlike. Bodite nam priprošnjice v nebesih«. Podobico so poslale tudi pisatelju Mešku, ki se je junija 1945 vrnil v svojo župnijo Sela pri Slovenj Gradcu. Podobico je dal pod ciborij v tabernaklju. Leta 1946 je podobico pokazal s. Dragutini Pajer z besedami: »Dal sem jo pod korporal v tabernaklju, da bodo bližje Jezusu, ker so bile tako zveste in dobre redovnice. Vedno ko mašujem, se rad spomnim teh dobrih in lepih duš.«⁵³ Ljudje, zlasti v Bosni in na Hrvaškem, so se Drinskim mučenkam že med vojno priporočali v molitev. Po končani drugi svetovni vojni ljudje sicer zaradi strahu o Drinskih mučenkah niso upali več javno govoriti, ves čas pa so ohranjali živo zavest o njihovem svetem življenju in njihovi mučeniški smrti.⁵⁴

Škofijski proces za beatifikacijo Drinskih mučenk je z dovoljenjem pristojne kongregacije v Rimu 4. decembra 1999 začel sarajevski nadškof, kardinal Vinko Puljić. Zbrano dokumentacijo škofijskega procesa so leta 2003 izročili Kongregaciji za zadeve svetnikov v Rim. Papež Benedikt XVI. je 14. januarja 2011 podpisal Dekret o njihovi mučeniški smrti, za blažene jih je v soboto 24. septembra 2011 v olimpijski dvorani Zetra v Sarajevu razglasil papežev legat, kardinal Angelo Amato ODB, prefekt Kongregacije za zadeve svetnikov. Kardinal je v svojem govoru sestre izpostavil kot »resnične Hčere Božje ljubezni, ki so s težko preizkušnjo pokazale, da sta ljubezen in odpuščanje močnejši od sovraštva in krutosti ...

Pet redovnic kaže na to, da se lahko tudi z golimi rokami, vendar z močno vero odpovemo zlu ... Mučenci umirajo, a cvetijo za pravo človeškost ... Svet mučencev je povabilo, da se iztrgamo iz apatičnosti in da zaživimo z duhovnim orožjem, to je z vero in ljubeznijo«. ⁵⁵

Opombe

¹ Pale so danes del Republike Srbije.

² Osnovni življenjski podatki sester in opis njihovega mučeništva v: S. M. Ozana Krajačić, FDC, Drinske mučenke. Življenje in mučeništvo (prevedel Rafko Valenčič), Zagreb 2011, 40–43; Anto Baković, Drinske mučenice. Vlastita svjedočanstva. Svjedočanstva očevidaca. Dokumenti, Zagreb 1991; S. M. Slavica Buljan FDC, Idem služiti Isusu. Život i mučeniška smrt s. Jule Ivanišević i mučeniška smrt ostalih Drinskih mučenica, Zagreb 1999; ista, Zavjet krvlju potpisan: Životopis Službenica Božjih Drinskih mučenica, Zagreb 2011 (trenutno najpopolnejši življenjepis Drinskih mučenk in objava virov).

³ Frančiška Lechner je bila rojena 1. januarja 1833 v Edlingu na Bavarskem in je umrla 14. aprila 1894 v Breitenfurtu pri Dunaju. Leta 1854 je stopila v samostan Ubogih šolskih sester v Münchnu, leta 1868 je odšla na Dunaj, kjer je ustanovila novo redovno skupnost Družbo Hčera Božje ljubezni in se posvetila skrbi za revna dekleta in njihovo izobrazbo. Družbo je leta 1884 priznal papež Leon XIII. Dunajski nadškof, kardinal Christoph Schönborn, je 24. novembra 2005 začel škofjski proces za njeno beatifikacijo.

⁴ Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937) je 9. februarja 1882 prišel v Sarajevo, postal sarajevski kanonik in upravitelj stolne župnije, 1890 nadškofov generalni vikar, 1896 apostolski protonotar, 12. septembra 1897 je bil posvečen za naslovnega siunitskega in sarajevskega pomožnega škofa, leta 1898 je postal ljubljanski knezoškof. Ko se je leta 1930 škofiji odpovedal, ga je papež Pij XI. imenoval za naslovnega garelenškega nadškofa. Umrli je 2. julija 1937.

⁵ Hči škofovega brata Franceta Jegliča, s krstnim imenom Amalija, ki je pozneje iz družbe izstopila.

⁶ Jože Jagodic, Škof Jeglič. Majhen oris velikega življenja, Celovec 1952, str. 100, op. 11 (v tretji dopoljnjeni izdaji, pripravil Marijan Smolik, Celje 2013, str. 100, op. 128).

⁷ Marko Zovkić, Anton Jeglič kao kanonik i pomoćni biskup u Sarajevu, v: Jegličev simpozij v Rimu (simpoziji v Rimu 8), Celje 1991, 51–53.

⁸ Ozana Krajačić, Drinske mučenke, 32–36.

⁹ Ozana Krajačić, Drinske mučenke, 9–14; Anto Baković, Drinske mučenice, 141–151; Slavica Buljan, Idem služiti Isusu, 9–77.

¹⁰ Ozana Krajačić, Drinske mučenke, 28–31; Anto Baković, Drinske mučenice, 151–155.

¹¹ Ozana Krajačić, Drinske mučenke, 15–19; Anto Baković, Drinske mučenice, 163–164.

¹² Življenjepis v: Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 177–187.

¹³ Poročila sta se 29. januarja 1883 v župniji Šmarjeta.

¹⁴ Marija (13. 11. 1883), Jožefa (14. 5. 1885), Angela (23. 12. 1886), Mihaela (3. 5. 1888) in Alojzija (3. 4. 1891).

- ¹⁵ Franc (*7. 11. 1889, †20. 11. 1894).
- ¹⁶ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 302.
- ¹⁷ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 343–344.
- ¹⁸ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 344.
- ¹⁹ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 346.
- ²⁰ Mišljen je rožni venec žalostne Matere Božje ali sedmerih Marijinih žalosti, ki se je uveljavil v 16. stoletju. Rožni venec ima sedem skrivnosti, za vsako skrivnost se moli sedem zdravamarij z določeno skrivnostjo: 1. Ki ti je njegovo trpljenje Simeon napovedal; 2. Ki si z njim bežala v Egipt; 3. Ki si ga izgubila in z žalostjo iskala; 4. Ki te je srečal obložen s težkim križem; 5. Ki si ga videla umreti na križu; 6. Ki si ga mrtvega sprejela v svoje naročje; 7. Ki si ga žalostna položila v grob. Prim. Večna molitev pred Jezusom v Zakramentu ljubezni (Po tretjem natisu nemške knjige P. J. Walserja O. S. B. priredili za slovensko ljudstvo ljubljanski bogoslovci), Ljubljana 1899, 296–303.
- ²¹ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 185 in 344.
- ²² Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 342.
- ²³ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 347–348.
- ²⁴ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 346.
- ²⁵ Ozana Krajačić, Drinske mučenke, 20–23; Anto Baković, Drinske mučenice, 156–160; Drinske mučenice. Informativni bilten Vicepostulature, br. 4– svibanj 2010. Službenice Božje, s. Jula Ivanišević i četiri susestre Kćeri Božje ljubavi (uredila s. M. Ozana Krajačić); Leto svetnikov. 4. zvezek, Celje 2000, 596–597; http://sl.wikipedia.org/wiki/Marija_Krizina_bojanac (24. 2. 2015); <http://sveci.net/index.php/2-uncategorised?start=976> (25. 2. 2015); <http://mucenice.kblj.hr/index.php/sl-SI/življenjepisi/247-sestra-marija-krizina-bojanc> (25. 2. 2015); http://www.svantun-rijeka.hr/hr/blazene_drinske-mucenice/85/14 (18. 4. 2015); http://sl.wikipedia.org/wiki/Drinske_mu%C4%8Denke (18. 4. 2015).
- ²⁶ Življenjepis v: Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 237–251.
- ²⁷ Z odlokom Nadškofijskega ordinariata št. 125 z dne 25. 9. 1969 sta bili vasi Gradenc in Malo Lipje iz župnije Hinje prefarani v župnijo Žužemberk. NŠAL, Župnije, Žužemberk 1941–2006.
- ²⁸ Oče Janez Fabjan je bil kajzarjev sin iz Sadinje vasi, župnija Žužemberk, ki se je v prvem zakonu priženil na kmetijo v Malo Lipje. Po smrti prve žene se je 4. novembra 1896 poročil z gostačevo hčerjo Jožefo Kralj, doma pri sv. Roku na Smuki (Lnangethon), župnija Stari Log.
- ²⁹ Andrej (r. 24. 11. 1885, u. 7. 6. 1887), Janez (r. 5. 5. 1887), Matija (r. 13. 2. 1889), Marija (r. 5. 7. 1890), Ivana (r. 4. 4. 1895, u. 18. 19. 1896) in Rozalija (r. 6. 9. 1896, u. 20. 9. 1896).
- ³⁰ Janez je imel 9, Matija 7 in Marija 6 let.
- ³¹ Jožef (r. 23. 10. 1897), Franc (r. 2. 8. 1899), Jožefa (r. 23. 1. 1907), Amalija (r. 12. 8. 1909) in Angela (r. 11. 7. 1911).
- ³² Iz prvega zakona je bil Janez star 24, Matija 22 in Marija 21 let.
- ³³ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 241.
- ³⁴ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 243; <http://revija.ognjisce.si/revija-ognjisce/67-pricevanje/2635.bl.sestra-antonija.fabjan> (25. 2. 2015).
- ³⁵ Slavica Buljan, Zavjet krvlju potpisan, 379.

- ³⁶ Slavica Buljan, *Zavjet krvlju potpisan*, 242.
- ³⁷ Slavica Buljan, *Zavjet krvlju potpisan*, 367–369.
- ³⁸ Slavica Buljan, *Zavjet krvlju potpisan*, 366–367.
- ³⁹ <http://mucenice.kblj.hr/index.php/sl-SIO/življenjepisi/243-sestra-marija-antonija-fabjan> (25. 2. 2015).
- ⁴⁰ Ozana Krajačić, *Drinske mučenke*, 24–27; Slavica Buljan, *Idem služiti Isusu*, 149; Anto Baković, *Drinske mučenice*, 160–162; *Leto svetnikov*. 4. zvezek, Celje 2000, 596–597; <http://sveci.net/index.php/2-uncategorised?stt=976> (25. 2. 2015).
- ⁴¹ Slavica Buljan, *Zavjet krvlju potpisan*, 308–309. Podobno v pismu isti sestri dne 26. novembra 1941, prav tam, 309–310; Ozana Krajačić, *Drinske mučenke*, 37–38; Slavica Buljan, *Idem služiti Isusu*, 74–75, 144–145; http://www.svantun-rijeka.hr/hr/blazene_drinske_mucenice/85/14%20 (18. 4. 2015), str. 2–4.
- ⁴² Slavica Buljan, *Zavjet krvlju potpisan*, 312; Ozana Krajačić, *Drinske mučenke*, 38–39; Slavica Buljan, *Idem služiti Isusu*, 77.
- ⁴³ Franc Ksaver Meško, *Izbrana dela*. IV. zvezek, Celje 1959, 375–409. V novejšem času so dogodke popisali Anto Baković, *Drinske mučenice*; Ozana Krajačić, *Drinske mučenke*, 40–43; Slavica Buljan, *Idem služiti Isusu*, 79–117.
- ⁴⁴ *Dom in svet* 1944, Zbornik II., str. 40–45.
- ⁴⁵ Beseda »rodovine« nima v tem kontekstu nobenega pomena. Ali je res zgolj tiskarski škrat redovnice spremenil v »rodovine«?
- ⁴⁶ *Koledar Družbe svetega Mohorja za leto 1953*, str. 59–61.
- ⁴⁷ Ante Baković, *Drinske mučenice*, 119–139. Podrobno v: Slavica Buljan, *Zavjet potpisan krvlju*, 85–131.
- ⁴⁸ Meško, *Izbrani spisi*, IV., str. 399.
- ⁴⁹ Meško, *Izbrani spisi*, IV., 409. Omemba, da so po Drini plavala »srbska trupla«, je zbodla Anto Bakovića, ki v svoji knjigi *Drinske mučenice* (*Drinske mučenice*, 116) glede tega polemizira z Meškom. Kljub vsemu pa preseneča pogojnik, ki ga je uporabil Meško o smrti Drinskih mučenk.
- ⁵⁰ Anto Baković, *Drinske mučenice*, ..; Slavica Buljan, *Idem služiti Isusu*, 118–121; http://www.skofija-novomesto.si/svetniski_kandidati/bl-drinske-mucenke (24. 2. 2015).
- ⁵¹ Meško, *Izbrani spisi*, str. 400.
- ⁵² Ozana Krajačić, *Drinske mučenke*, 48–50.
- ⁵³ Slavica Buljan, *Zavjet potpisan krvlju*, 272.
- ⁵⁴ Slavica Buljan, *Zavjet potpisan krvlju*, 271–298.
- ⁵⁵ Kardinal Amato razglasil *Drinske mučenke za blažene*, v: <http://radio.ognjisce.si/sl/122/aktualno/5411> (26. 4. 2015).